

μάλιστα τοιούτοτρόπως ὥστε τὸ μὲν νὰ ἀποτελῆ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς των, τὸ δὲ νὰ ἀναγνωρίζεται ὡς ἐθνικὸν στοιχεῖον. Διὰ τοῦτο γίνονται τὰ ἄτομα ὑπέρμαχοι τοῦ πνεύματος τούτου, διὰ τῆς ἀφοσιώσεώς των παρέχουν κῦρος εἰς αὐτὸ καὶ οὕτω στηρίζουν ὀλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας.

Συμπέρασμα. Ἐξετάσαντες ἀνωτέρω τὰ σπουδαιότερα εἶδη τῶν κοινωνικῶν μορφῶν ἀνευρίσκομεν ὅτι παρουσιάζουν τὰ ἄτομα κατ' αὐτὰς *ἐνεργητικὴν ζωτικότητα* (1), καθ' ἣν ἀφ' ἑνὸς μὲν διαδηλοῦται ἰδιοτυπία κοινωνικῆς ζωῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ πνευματικὴ δημιουργία ἐναρμονιζομένη πρὸς τὰ γνωρίσματα τῆς ἰδιοτυπίας ταύτης. *Ἡ ἱστορικότης συνεπῶς τοῦ ἀνθρώπου δὲν καταδεικνύεται μόνον εἰς τὴν ἐξ αἰτίας τοῦ λόγου προερχομένην ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν κοινωνικῶν μορφῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἡ πνευματικὴ αὕτη δημιουργία, ἐναρμονιζομένη πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, εὐρίσκει τὴν γνησιότητα αὐτῆς.*

Γεννᾶται ὁμως τὸ ἐξῆς ζήτημα, ὅπερ ἤδη πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν: Ἡ ἱστορικὴ αὕτη δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζεται περισσότερον ἐκ τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ ἀτόμου ἢ ἐκ τῆς κατευθύνσεως τῆς κοινωνίας;

Γ'. ΑΤΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΟΚΡΑΤΙΑ

Πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν ἂν ὁ φορεὺς τῆς ἱστορικῆς πορείας ρυθμίζῃ τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ἢ κατὰ τὰ αἰτήματα τῶν κοινωνικῶν ἀντιλήψεων.

Εἶναι φανερόν ὅτι τὴν *ἱστορικὴν συνείδησιν* δὲν ἀντιπροσωπεύει οὔτε ἡ ἀντιτιθεμένη εἰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς κοινωνίας ἀυθαιρεσία τοῦ ἀτόμου οὔτε ἡ ἐξοντώνουσα τὴν δυναμικότητα τοῦ ἀτόμου καταπίεσις τῆς κοινωνίας. Διὰ τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν, ἥτις καθίσταται ὁ φορεὺς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἀμφοτέροι οἱ παράγοντες οὗτοι — ἀτομον καὶ κοινωνία — συνεργάζονται καὶ δὴ τοιούτοτρόπως ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ νοηθῆ ἡ δυναμικότης τοῦ ἑνὸς ἄνευ τῆς συμβολῆς τοῦ ἑτέρου.

Πρὸς διαπίστωσιν ὁμως τούτου εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ἐπιχειρήματα, ἅτινα ἐκ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης θεωρίας προβάλλονται, καὶ ἂν ταῦτα δύνανται κεχωρισμένως νὰ στηρίξωσι τὴν διὰ τῆς συμβολῆς τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἑνὸς μόνον ἐκ τούτων τῶν παραγόντων διαμόρφωσιν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως.

Οὕτως ἡ *ἀτομοκρατία* ἀναγνωρίζουσα ὡς φορεῖς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τὰ ἄτομα, ἅτινα ὡς ἐπιφανῆ πρόσωπα ἢ ἰσχυραὶ φυσιογνωμίαι ἢ ἐξαίρετοι

(1) Hans Freyer: Einleitung in die Soziologie, 1931, σ. 11.

ἐπιστήμονες ἐπηρεάζουν τὰ πλήθη, στηρίζεται εἰς τὰ ἑξῆς *ἐπιχειρήματα* :

α) Ὅτι δὲν εἶναι σπάνιον τὸ φαινόμενον, καθ' ὃ ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μεγάλαι φυσιογνωμίαι, ἥρωες καὶ προφήται καθωδήγησαν τοὺς λαοὺς καὶ ἔτι πλέον ἐκυριάρχησαν πνευματικῶς ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος.

β) Ὅτι δὲν εἶναι πάλιν σπάνιον τὸ φαινόμενον, καθ' ὃ πολλὰ ἄτομα φλεγόμενα ὑπὸ δημιουργικῆς ἐφέσεως ἐπιζητοῦν τὴν μεγαλόπνοα πολιτιστικὴν δρᾶσιν, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας αὐτῶν παρὰ τῶν συγχρόνων καὶ χωρὶς ἀκόμη νὰ ἐκτιμῶσι τὰς κυριαρχούσας ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀξίας. Οὗτοι πρὸς τὰ ὑψηλὰ ἰδεώδη ἀφοσιούμενοι καινοτομοῦν καὶ νέους προσανατολισμοὺς ἐπιδιώκοντες πραγματοποιοῦν τὴν ποθητὴν ὑπέρβασιν τῆς ἐποχῆς των⁽¹⁾. Ἀπέβη δ' εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἡ ἐνέργειά των αὐτῆ ἀποτελεσματικὴ καὶ ἱστορικῶς γνησία.

γ) Ὅτι οὐδεμία πολιτιστικὴ ἐκδήλωσις δύναται νὰ σημειωθῇ ἄνευ τῆς δυναμικότητος τοῦ ὑποκειμένου. Τοῦτο συνήθως διὰ τῶν περιεχομένων τῆς διανοίας του φρωτίζει τὴν ὀλότητα, διὰ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν του προσδιορίζει τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων καὶ γενικῶς διὰ τῶν πνευματικῶν του κατευθύνσεων δημιουργεῖ σχολήν, ἥτις οὐχὶ σπανίως ἀποτελεῖ ἀξιοιμνημόνευτον πολιτιστικὸν σταθμὸν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ.

Τὰ ἐπιχειρήματα ὁμοῦς ταῦτα, ἂν καὶ πιστοποιοῦνται ἔκ τινων περιπτώσεων, δὲν εἶναι ἐν τούτοις δυνατόν νὰ ἀποκτήσωσι γενικὸν καὶ ἀνιμρισιβήτητον κῦρος διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους :

α) Διότι δὲν δύναται νὰ γενικευθῇ καὶ δὴ ἐπὶ περιπτώσεων προηγμένων λαῶν τὸ ἐπιχείρημα, καθ' ὃ μεγάλαι φυσιογνωμίαι ἐγένοντο πνευματικοὶ ἡγέται τῶν λαῶν, δεδομένου ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς οὐχὶ τὰ ἄτομα ἀλλ' ὁ πλούσιος πνευματικὸς κόσμος τῆς ὀλότητος ἀποτελεῖ τὸ κίνητρον τῆς ἱστορικῆς δράσεως.

β) Διότι κατὰ τὴν καινοτομίαν τῶν νέων ἰδεωδῶν δὲν παραγνωρίζονται αἱ κυριαρχοῦσαι ἀξίαι ἀλλ' αἱ ἀδυναμίαι καὶ ἀτέλειαι τῆς ἐποχῆς. Τὰς ἀδυναμίας ταύτας τὸ πολὺ πλήθος δὲν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ. Ἡ φυσιογνωμία ἐν τούτοις, ἡ ἔχουσα ἰσχυρὰν ἱστορικὴν εὐαισθησίαν, διαγιγνώσκουσα τὸ γνήσιον, παραγνωρίζει τὸ ἀνεμιαῖον, χωρὶς τοῦτο νὰ εἶναι ἀντιληπτὸν ὑπὸ τῆς ὀλότητος. Δὲν εὐρίσκει ἐν τούτοις πάντοτε τὴν εὐκαιρίαν ταύτην ἢ ἰσχυρὰ φυσιογνωμία διὰ νὰ δημιουργῇ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τέμνει νέας ὁδοὺς.

γ) Ἡ δυναμικότης τοῦ ὑποκειμένου σπανίως ἀποτελεῖ τὸν μοναδικὸν παράγοντα τῆς πολιτιστικῆς ἐξελίξεως. Συνήθως ἐκείνη ἡ φυσιογνωμία εὐδοκιμεῖ, ἥτις ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν εὐαισθησίαν τῆς ὀλότητος.

Οἱ λόγοι αὗτοι εἶναι ἀρκετοὶ διὰ νὰ ἐξουδετερωθῇ ἡ ἀποψις τῆς ἀτομοκρατίας.

(1) Θ. Βορέα: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, 1935, σ. 336 - 338.

Ἄλλα καὶ ἡ **συνολοκρατία**, ἡ παραγνωρίζουσα τὴν δυναμικότητα τῶν ἀτόμων καὶ καταξιοῦσα ἐν τῇ ἐξελίξει καὶ ἀναπτύξει τοῦ πολιτισμοῦ καὶ γενικῶς ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν σημασίαν μόνον τῆς κοινωνίας, ἔχει τὴν ἰδίαν μετὰ τῆς ἀτομοκρατίας τύχην. Αὕτη στηρίζεται εἰς τὰ ἐξῆς **ἐπιχειρήματα**.

α) Ὅτι τὸ σύνολον τῆς κοινωνίας διαμορφώνει τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν μορφήν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἐνῶ τὰ ἄτομα, ὡς τέκνα τῆς κοινότητος ταύτης, ζῶσι καὶ θρῶσι κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις ἐκείνης, ἐντασσόμενα εἰς τὰς κατευθύνσεις, αἰτινες προσδιορίζονται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ὁλότητος.

β) Ὅτι πᾶσα θεωρία ἢ διδασκαλία, ἔχουσα ὡς ὑπόθεσιν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λόγου, ἀντικατοπτρίζει ἀποψιν κυριαρχοῦσαν ἐπὶ τοῦ συνόλου, δεδομένου ὅτι ὁ λόγος δὲν εἶναι κτῆμα τοῦ ἐνὸς μόνον ἀλλὰ τοῦ συνόλου. Διὰ τοῦτο ἂν ἐπιτευχθῇ ἡ προώθησις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ συνόλου, τότε ἐκ τῆς ἀνθήσεως ἐκείνου ἐπηρεάζεται καὶ τὸ ἐπὶ μέρος ἄτομον. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀναγνωρίζει καὶ ὁ **Θουκυδίδης**, ἐφ' ὅσον θεωρεῖ ὅτι ἂν τὸ σύνολον δυστυχῇ καὶ ἡ εὐτυχία τῶν ἐπὶ μέρος ἀτόμων ἐξαφανίζεται. «Καλῶς, λέγει, φερόμενος ἀνὴρ τὸ καθ' ἑαυτὸν διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδὲν ἦσσαν ξυναπόλλυται» (Θουκυδ. Β'. 60).

γ) Ὅτι οἱ πολιτισμοὶ δὲν φέρουν τὸν χαρακτήρα τῶν ἐπὶ μέρος ἀτόμων ἀλλὰ τῶν λαῶν. Διὸ καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐκείνων διακρίνονται καὶ κατὰ τὴν νοοτροπίαν τῶν ἰδίων καλλιεργοῦνται.

δ) Ὅτι τὰ ἄτομα κρίνονται μόνον κατὰ τὴν συμπεριφορὰν αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

ε) Ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἀνθρώπων μιᾶς κοινωνίας διέπεται ὑπὸ ἠθῶν, ἐθίμων καὶ γενικῶς πνευματικῆς ἀποχρώσεως, ἣτις δὲν θὰ ἐξακριβωθῇ ἐκ τοῦ ἀθροίσματος τῶν ἐπιζητήσεων τῶν ἐπὶ μέρος ἀτόμων τῆς ἐν λόγῳ κοινωνίας, ἀλλ' ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας αὐτῆς τῆς ὁλότητος.

Ἐφ' ὅλων ἐν τούτοις τῶν ἀνωτέρω ἐπιχειρημάτων δύναται νὰ ἀντιταχθῇ ὅτι ἡ σημασία αὕτη τοῦ συνόλου ἀνευ τῆς συμβολῆς τῶν ἐπὶ μέρος ἀτόμων δὲν ἐκτιμᾶται οὐδὲ καταξιοῦται. Ταῦτα δὲ κατὰ τὴν συμβολὴν ταύτην δὲν κινοῦνται παθητικῶς, ἀλλὰ ἐνεργῶς καὶ γονίμως, κατὰ τρόπον τὸ μὲν ἑαυτὰ ἱκανοποιοῦντα, τὸ δὲ τὴν ἰσχὺν τοῦ συνόλου ἐπιτείνοντα. Εἶναι ἄλλωστε γνωστόν ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ συνόλου τότε μόνον καρποφορεῖ, ὅταν τὰ ἄτομα κινοῦνται παραλλήλως, ἔχοντα οἰκείαν φιλοδοξίαν καὶ κατάλληλον ἐνθουσιασμόν.

Εἶναι συνεπῶς ἡ συμβολὴ ἀμφοτέρων ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Εἰδικώτερον δὲ ἐπὶ τῆς **συνεργασίας τούτων παρατηροῦμεν τὰ ἐξῆς**:

α) Ὅτι τὸ ἄτομον ὄν μέλος τῶν διαφόρων κοινωνικῶν μορφῶν ὀφείλει γὰ κινῆται ἐπωφελῶς τόσον δι' ἑαυτὸ ὅσον καὶ διὰ τὸ σύνολον. Ἡ δὲ κοι-

νωνική μορφή τότε μόνον θριαμβεύει, όταν τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα κινούνται ἐντατικῶς καὶ δὴ γνησίως πρὸς τὸ πνεῦμα, ὅπερ διέπει τὴν ὁλότητα. Καὶ καὶ μὲν ἔνια τῶν ἀτόμων, εἰς τὰ ἴδια συμφέροντα αὐτῶν ἀφοσιούμενα, καταστρατηγοῦν πολλάκις τὴν ἀρχὴν ταύτην. Ἡ *ἀγωγή* ἐν τούτοις καλεῖται νὰ ὀπλίση τὸ ἄτομον δι' ἐφοδίων, ἅτινα εἶναι ἱκανὰ τὸν ἐγωκεντρικὸν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν νὰ ἀμβλύνωσι καὶ οὕτω νὰ προκαλέσωσι τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ καὶ τῆς ὁλότητος ἐν τῇ ζωῇ. Αὕτη καλλιεργοῦσα τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ, τὴν προσιδιάζουσιν πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν (¹), καθιστᾷ αὐτὸ κυρίως κοινωνικὸν μέλος. Τὸ ἄτομον τότε γίνεται φορεὺς τῶν κοινωνικῶν ἀντιλήψεων καὶ διὰ τῆς *δυναμικότητος αὐτοῦ ἱκανοποιεῖ τὰ αἰτήματα τῆς ὁλότητος*, ὅποτε καὶ τὸ ἴδιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ καταξιοῦται.

β) Ὅτι τὸ ἄτομον, διαδηλοῦν τὴν ἐκάστοτε ἱστορικὴν καὶ ἠθικὴν παρουσίαν εἰς τὰς ἰδανικὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς του, θεραπεύει διὰ τοῦ συναισθήματος τῆς *εὐθύνης* τὰς ἱστορικὰς ἐπιταγὰς, χωρὶς νὰ ὑποτάσῃ τοὺς προσανατολισμούς του εἰς τὰς ἀξίας τοῦ παρελθόντος κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ *ἱστορισμοῦ*, ἀλλὰ καλλιεροῦν τὰς ἐσωτερικὰς δυνάμεις τοῦ λαοῦ καὶ τῆς κοινωνίας του πρὸς δραματισμούς, οἵτινες *διαλλάσσουν τὴν πραγματικότητα πρὸς τὰς ἰδέας* (²) καὶ οἵτινες ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ κελεύσματα ὀλοκλήρου τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Οὕτως ἄτομα καὶ σύνολον συνεργάζονται διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ λαοῦ.

γ) Ὅτι ἡ δραστηριότης τῶν ἀτόμων προσδιοριζομένη καὶ κατευθυνομένη ὑπὸ τῶν γνωρισμάτων τοῦ πνεύματος, ὅπερ διέπει τὴν ὁλότητα, εἶναι εἰς θέσιν, ὀρθῶς κινουμένη, νὰ ἀπαλείψῃ τὰ κενὰ τῶν ἰδανικῶν, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ ἀναφαίνονται, καὶ τὰ ὁποῖα τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἔχουν εἰς τὰς ἐφημέρους ἢ ἀλλοτρίας ἐπιζητήσεις τῶν λαῶν. Διότι φωτιζόμενα τὰ ἄτομα αὐτὰ ἐκ τοῦ βαθυτέρου φωτός, τὸ ὁποῖον διήκει διὰ μέσου τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἐφ' ὅσον ἡ συνείδησις ἀποτελεῖ πάντοτε τὴν ἀφετηρίαν τῆς σκοπίμου βουλευτικῆς κινήσεως, ἀποτελοῦν τὴν γέφυραν τῆς ὀρθῆς καὶ γνησίας περαιτέρω κινήσεως τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐξουδετερώσεως πάσης παρανοήσεως.

Οὕτω τὰ ἄτομα ἐργάζονται ἐν συμνοίᾳ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὁλότητος, ὅταν ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐναρμονίζεται πρὸς τὸ πνεῦμα ἐκείνης, ὅταν δραματίζονται σταθμοὺς ἀνταποκρινομένους πρὸς τὰ κελεύσματα ὀλοκλήρου τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ ὅταν ἡ δραστηριότης αὐτῶν, ἐξουδετεροῦσα τὰς ἐκάστοτε ἀλλοτρίας τάσεις τῆς ζωῆς, καλλιεργῇ τὴν ἐνότητα τῆς ἰδιοτυπίας τῶν λαῶν καὶ ἀποσαφηνίσῃ τὰ ἰδανικὰ αὐτῶν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ δυναμικότης τῶν ἀτόμων εἶναι γόνιμος καὶ ἐξυπηρε-

(¹) Th. Litt: Geschichte und Leben, 1930, σ. 156 - 159.

(²) Th. Litt: Die Philosophie der Gegenwart und ihr Einfluss auf das Bildungsideal, 1930, σ. 58.

τική τόσον διὰ τὸ ἴδιον ὅσον καὶ διὰ τὸ σύνολον (¹). Εἰς τὰς παλαιὰς τότε πολιτιστικὰς παραδόσεις ἀναβαπτίζονται αἱ νέαι πνευματικαὶ τάσεις τοῦ λαοῦ, ἐνῶ παραλλήλως αἱ πολιτιστικαὶ δυνάμεις τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων διαρθρώνονται εἰς δημιουργικὰς ἐκδηλώσεις, καλλιεργούσας τὴν ἐλευθερίαν ἀτόμων καὶ συνόλου. Διότι τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα καλλιεργοῦν διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῶν τὴν *διαλεκτικὴν κίνησιν* τῶν ἐπὶ μέρους δυνάμεων τοῦ λαοῦ, τὰς ὁποίας ταῦτα ἐναστερνίζονται, καὶ πραγματοποιοῦν ἀπὸ κοινοῦ προσηνατολισμοὺς ἀντικατοπτρίζοντας τὸν ὅλον χαρακτήρα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς.

Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι πάντα τὰ ἄτομα δὲν παρουσιάζουν τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἱστορικῆς εὐθύνης. Ἡ δραστηριότης ἢ ἡ ζωτικότης ἢ καὶ τὰ διαφέροντα πρὸς τὰ ἰδεώδη δὲν κυριαρχοῦν εἰς τὴν ψυχὴν ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Οἱ πολλοὶ ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτήν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄτομα ἱκανὰ νὰ συναγείρωσι τὰς δυνάμεις τῆς ὀλότητος. Εἶναι ἐλάχιστα. Ὑπὸ τὴν θέρημιν ὅμως τῆς ψυχῆς των δεσπόζουν εἰς τὸ πλῆθος. Εἶναι αἱ προσωπικότητες, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος περαιτέρω.

Δ'. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ

Ἡ προσωπικότης εἶναι μέλος τοῦ κοινωνικοῦ ὄργανισμοῦ, ὕπερ κατὰ ξιώνει διὰ τῆς δράσεώς του ἑαυτὸ καὶ τὴν ὀλότητα. Ὑπερέχουσα αὕτη τῶν ἄλλων ἀτόμων εἰς ψυχικὰ ἐφόδια καὶ εἰς πνευματικὴν δρᾶσιν, ἐξυπηρετικὴν διὰ τὸ σύνολον, τέμνει νέας ὁδοὺς καὶ ἀνοίγει νέους ὁρίζοντας, οἵτινες ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν πίστιν καὶ ἐναρμονίζονται πρὸς τὴν εὐαισθησίαν τοῦ λαοῦ της.

Εἰδικώτερον δὲ ἡ προσωπικότης παρουσιάζει τὰ ἑξῆς *πλεονεκτήματα*:

α) Ἔχει συγκρότησιν *ψυχοφυσικῶν δυνάμεων*, ἱκανοτήτων καὶ δεξιοτήτων, ἐξ ἰσχυρῶν προδιαθέσεων προερχομένων καὶ διὰ τῆς ἀγωγῆς καλλιεργηθεισῶν, αἵτινες ὑπόσχονται τὸν *ὑψιστον βαθμὸν ἐπιδόσεως*. Καὶ ναὶ μὲν ὅταν τὰ ὡμὰ στοιχεῖα τῆς ψυχῆς κυριαρχῶσι τὸ ἄτομον ἀσπαίρει. Ὅπως ὅμως, κατὰ τὸν *Πλάτωνα*, τὴν ἀγαθὴν Πολιτείαν στηρίζει ἡ ἐνότης τῶν ἀρετῶν σοφίας, ἀνδρείας, σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης, τοιοῦτοτρόπως καὶ εἰς τὸ ἐπὶ μέρους ἄτομον ἢ συνένωσις τῶν ψυχικῶν ἱκανοτήτων καὶ δυνάμεων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ λογιστικοῦ (Πλάτ. Πολιτεία 441 e) (²), ἥτις ἐπιτελεῖται διὰ τῆς ἀγωγῆς, ὁδηγεῖ εἰς τὴν *ἀρμονίαν* τῆς τοῦ ὑψίστου βαθμοῦ ἐπιδόσεως. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν συγκροτεῖται διὰ τῶν δυνάμεων τούτων ἡ ἀτομικὴ ἐκείνη ὑπόστασις, ἥτις δι' ἀρτίας κρίσεως, ἐνθουσιώδους συναισθήματος καὶ ἀκαταβλήτου δραστηριότητος χειρίζεται τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς.

(¹) Fritz Kaufmann: *Geschichtsphilosophie der Gegenwart*, 1931, σ. 84 - 95.

(²) Bruno Liebrucks: *Platons Entwicklung zur Dialektik*, 1949, σ. 72 - 75.

β) Διέπεται ὑπὸ ἀξιολογικῶν βιώσεων, αἵτινες ἀποτελοῦν ἰσχυρὸν κίνητρον πάσης ἐνεργείας. Ἐκ τούτου καλεῖται νὰ ἀναπτύξη αὕτη οὐσιώδη δρασίαν εἰς τὴν ζωὴν καὶ νὰ θέσῃ τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου δημιουργοῦσα ἀξίας, αἵτινες καὶ τὴν ἐνάργειαν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου αὐτῆς νὰ διαδηλώσῃ καὶ ἐπιρροὴν ἀναμφισβητήτου κύρους νὰ ἀσκῶσι.

γ) Ἀποτελεῖ παράγοντα ἐθνικῆς ἐνότητος, διότι ἡ ἰσχυρὰ πνευματικὴ δημιουργία αὐτῆς διαφωτίζεται δεόντως ὑπὸ τῶν ἀξιολογικῶν παραδόσεων καὶ τῶν θησαυρισμάτων τῶν ὑπὸ τῶν προγενεστέρων δημιουργηθέντων. Οὕτως ἔχει ἐν ἑαυτῇ φωτεινὰ κίνητρα, αἵτινα διαρθρώνουν τὴν κατευθυντήριον γραμμὴν τῆς ζωῆς καὶ συνενώνουν παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον (1).

Διὰ τὸν ἴδιον λόγον δημιουργεῖ ἡ προσωπικότης αὐτόχθονα πολιτισμόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ποδηγετεῖ τὰ ἄλλα ἄτομα, χωρὶς νὰ παύῃ ἢ ἐναρμόνισις τῆς πρὸς τὰ αἰτήματα τοῦ συνόλου καὶ χωρὶς νὰ παραγκωνίζονται αἱ γνήσιαι ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἀποτελοῦσα δὲ τὴν συνισταμένην τῶν πολιτιστικῶν κατευθύνσεων τῶν ὁμοειδῶν πλαισίων τῆς ἐποχῆς τῆς (2), ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ δημιουργῇ Σχολήν, νὰ κατευθύνῃ τὸ σύγχρονον πολιτιστικὸν πνεῦμα καὶ μετὰ σεβασμοῦ νὰ ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῶν ἄλλων. Τὸν αὐτόχθονα ἄλλως τε πολιτισμόν καλλιεργεῖ πλουσίως εἰς τὴν συνείδησιν τῆς καὶ δὴ τοιουτοτρόπως, ὥστε νὰ κατανοῇ ἐν τινι βαθμῷ καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν του, δυναμένη οὐχὶ σπανίως καὶ αὐτὴν τὴν μελλοντικὴν ἐκδήλωσιν αὐτοῦ νὰ προφητεύῃ. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτῆς διέπεται ὑπ' ἀξιών, αἵτινες ἐγγίζουσιν τὰ ὅρια τοῦ ἰδεώδους (3). Ὁ ὑπερχρονικὸς χαρακτήρ τούτου προσδίδει καὶ τὰς σχετικὰς ἱκανότητας εἰς τὴν μετὰ πλήρους ἀφοσιώσεως θεραπεύουσαν αὐτὸ ψυχὴν. Συνειδητοποιοῦσα δὲ ἡ προσωπικότης τὴν ἐυθύνην αὐτῆς ἐναντι τῆς ἱστορίας, ἐργάζεται διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ τῆς καὶ διὰ τὴν ἀνθήσιν τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τρόπον διαπιστοῦντα καὶ καλλιεργοῦντα τὴν ἐνότητα τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀλλότρια στοιχεῖα εἶναι εἰς θέσιν ἢ προσωπικότης διὰ τὸν ἴδιον λόγον νὰ ἐξαλείψῃ, ὅποτε μετ' ἐνθουσιασμοῦ πλέον καλλιεργεῖ τὰ γνήσια στοιχεῖα, τὰ καταδεικνύοντα φέγγος διὰ τὴν συνείδησιν τῆς δλότητος (4). Διὸ δὲν παύει αὕτη νὰ ἀποτελῇ τὸ ἐπίλεκτον τέκνον τοῦ λαοῦ τῆς, δεδομένου ὅτι εἶναι εἰς θέσιν τὴν θέλησιν ἐκείνου νὰ συνειδητοποιῇ

(1) Hans R. G. Günther: Das Problem des Sichselbstverstehens, 1934, σ. 189.

(2) Θ. Βορέα: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. 1935, σ. 339.

(3) Richard Kroner: Die Selbstverwirklichung des Geistes, 1928, σ. 218.

(4) Pichler H.: Philosophie der Geschichte, 1922, σ. 10.

και να εκφράζη, όποτε το πνεύμα της ενεργείας της αντικατοπτρίζει το πνεύμα του λαού της⁽¹⁾.

δ) Κυριαρχεί τών παθών της και τών έγωκεντρικών αυτής τάσεων και γενικώς παρουσιάζει *ήθικην κυριαρχίαν*. Η άσκησις κυρίως της αυτογνωσίας και της αυτοκυριαρχίας καλλιεργεί την ψυχήν της προς την άρετήν ταύτην⁽²⁾. Δια της ύποστάσεώς της ταύτης όχι μόνον αίσθάνεται την έσωτερικήν της έλευθερίαν, άλλ' αποβαίνει και διδάσκαλος τών άλλων προσφέρουσα παραδείγματα ζωής. Την έσωτερικήν ταύτην πειθαρχίαν, αφού δια του ίδιου άγώνος αυτής έπραγματοποίησε και τας αντιξόους συνθήκας έξουδετέρωσε, κρατεί ήδη ως το πλουσιώτερον υησαύρισμα της ζωής της.

Τά γνωρίσματα της προσωπικότητος όφείλονται κυρίως εις τας ψυχικάς αυτής προδιαθέσεις και εις την καταβληθείσαν ύπ' αυτής προσπάθειαν. Αλλά και αι επιδράσεις του φυλετικού περιβάλλοντος⁽³⁾, ή άσκηθείσα άγωγή, αι παραδόσεις και δη ή συνείδησις τών ιστορικών πεπρωμένων συνέβαλον ούσιωδώς εις την κατάλληλον καλλιέργειαν της ψυχής της.

Όθεν *ή προσωπικότης αποτελεί την γνησίαν πηγην*, έξ ής προέρχεται *ή ενεργούσα ιστορικώς δύναμις*. Έγκλείει αύτη έν έαυτη την παράδοσιν, την πολιτιστικήν και έθνικήν ιδιοτυπίαν ένός λαού, όπως αύτη από του μύθου άκόμη διαδηλοϋται, και ανταποκρινομένη προς τα έκάστοτε αίτήματα του παρόντος σφυρηλατεί την τελείωσιν του ιστορικού βίου. Πολλάκις προπορεύεται τών αντιλήψεων του λαού. Έχει όμως την ικανότητα να κρατηί άμειώτους τας συμπαθείας τούτου και να αντιδρῶ εις διάσπασιν τών δυνάμεών του. Ούτω δια του άσκουμένου ύπ' αυτής φωτισμού συναγείρει τους πάντας και προκαλεί την αυτοεξέλιξιν της ιστορίας του λαού⁽⁴⁾.

Γεννάται όμως το έρώτημα : *Πώς δυνάμεθα να διακρίνωμεν την γνησίαν προσωπικότητα*; Διότι είναι φανερόν ότι πολλοί ανταποκρίνονται προς την ευαισθησίαν του λαού ούδόλως όμως καλλιεργοϋν την πρόοδον αυτού⁽⁵⁾. Είναι κυρίως οί δημαγωγοί ή οί εκ φιλοδοξίας κινούμενοι δια να ανέλθωσιν εις τα ύψιστα αξιώματα της πολιτείας, οίτινες ούχι σπανίως ευαρεστοϋν τας άδυναμίας του πλήθους δια να γίνωσιν άρεστοί. Η προσωπικότης όμως διακρίνεται εκ τούτων δια τών έξής :

α) Ανταποκρινομένη προς το πνεύμα της όλότητος έναρμονίζεται και αύτη έκάστοτε προς τα αίτήματα της ζωής και ούτω κινείται κατά την

(1) Georg. Friedrich Hegel: Philosophie der Weltgeschichte. I, σ. 73.

(2) Robert Bossart: Wege zur Selbstverwirklichung, 1954, σ. 198 - 208.

(3) Νικ. Γ. Μελανίτου: Η προσωπικότης και ο χαρακτήρ υπό το πρῶμα της έπιστήμης και έρεύνης, 1953, σ. 56 - 57.

(4) Heinz Heimsoeth: Geschichtsphilosophie, 1948, σ. 54 - 64.

(5) Wilhelm Lange - Eichbaum: Das Genie - Problem, 1951, σ. 11.

εὐρισθησίαν τῆς ἐποχῆς. Κεντρικὸς ὅμως σκοπὸς ταύτης κατὰ τὴν κίνησιν ταύτην εἶναι οὐχὶ νὰ καθίσταται εὐάρεστος εἰς τὸ πλῆθος, ἀλλὰ νὰ **προκαλῆ τὴν μόρφωσιν τούτου** (1). Ἀνεξαρτήτως δὲ τῶν κατὰ τὴν εὐαισθησίαν τῶν ἐποχῶν ἐναλλασσομένων ἐνεργειῶν τῆς παρουσιάσει ἐνότητα κατευθύνσεως (2) ἐναρμονιζομένης, ὡς ὁ καλὸς μελετητὴς δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ, πρὸς τὸ κύριον πνεῦμα τοῦ λαοῦ τῆς. Ἄμεσος συνέπεια τῶν ἐνεργειῶν τῆς εἶναι οὐχὶ ἡ ὑπὸ τοῦ λαοῦ περιφρόνησίς τῆς, ὡς τοῦτο ἀναφαίνεται, εἰς ἃς περιπτώσεις ἐπιζητεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι εὐάρεστος εἰς αὐτό, καὶ δὴ ὅταν ἐκεῖνο συνειδητοποιήσῃ τὴν παρακμὴν του, ἀλλ' ἡ ὑπ' ἐκείνου ἐκτίμησίς τῆς διὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν πρόοδον τοῦ συνόλου. Διότι ἡ εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων εἶναι καρπὸς ὑγιῶς ἀνθρωπίνης διανοήσεως (3).

β) Ἡ προσωπικότης ἐκπροσωποῦσα τὸ γνήσιον πνεῦμα τῆς ὁλότητος ἀφόβως εἰς τὴν ζωὴν τῆς δημιουργεῖ, εὐχαρίστως δέχεται τὸν ἔλεγχον, ἐλευθέρως σκέπτεται καὶ κινεῖται εἰς τὴν ζωὴν τῆς καὶ εἰς τὸ τέλος **στεφανοῦται**. Ἐνδέχεται ἴσως ἐξ αἰτίας τῆς μεταβολῆς τῶν ἀντιλήψεων τῶν ἐποχῶν ἡ ἀξία αὐτῆς προσωρινῶς νὰ παραγνωρισθῇ. Ἱερὸς ὅμως, ὑπὸ τῶν πεποιθήσεών τῆς κατευθυνομένη καὶ ὑπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς κόσμου τροφοδοτούμενη, ἀναμένει τὴν ἐκ τοῦ μέλλοντος δικαίωσίν τῆς. Καὶ λαμβάνει ταύτην ἀναμφισβητήτως, ὅταν ἔλθῃ τὸ **πλήρωμα τοῦ χρόνου**, ὅταν δηλαδὴ ἀναφανῇ ἡ πρόοδος τοῦ συνόλου καὶ καταδηλωθῇ ὅτι ταύτην ἔχουν ἀπεργασθῆ αἱ γνήσιαι ψυχικαὶ δυνάμεις ἐκείνης.

Τοιοιουτρόπως ἡ ἱστορία ἀποκαθιστᾷ τὴν ἀναγνώρισίν τῆς. Λέν ἐνδιαφέρεται ἄλλωστε ἡ προσωπικότης διὰ τὸν θρίαμβον τοῦ παρόντος, οὐδὲ ἀποβλέπει εἰς πολιτικὴν κυριαρχίαν, ἀλλ' αἰσιθάνεται εὐθύνην διὰ τὸ μέλλον καὶ διὰ τὴν ἀγαθὴν ἐξέλιξιν τῆς ὁλότητος.

Ἴσως ἤθελέ τις ἰσχυρισθῆ, ὅτι ἡ προσωπικότης διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς γίνεται αἰτία νὰ ἀμβλύνεται τὸ κύρος τοῦ λαοῦ τῆς καὶ νὰ χαλαροῦται ἡ δύναμις τοῦ πλῆθους. Ἡ προσωπικότης ἐν τούτοις δὲν κινεῖται ἀξιολογικῶς δι' ἑαυτὴν ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ λαοῦ τῆς, οὗτινος εἶναι γνήσιον τέκνον. Διὰ τοῦτο, ἂν κατ' ἐπιπολαίαν παρατήρησιν ὁ λαὸς ἄγεται ὑπ' αὐτῆς καὶ ἐπηρεάζεται, παραλλήλως ἐξυψοῦται οὗτος καὶ θριαμβεύει, διότι συναγείρονται ὑπ' ἐκείνης αἱ ἀξιολογικαὶ δυνάμεις αὐτοῦ (4), συγκροτοῦνται αὗται εἰς φέγγος ἐκπολιτιστικὸν καὶ ἔτι πλέον καλλιεργοῦνται διὰ τούτου ἀξιολογικῶς καὶ αἱ μετέπειτα γενεαί.

(1) Werner Weisbach: Vom Geschmack und seinen Wandlungen, 1947, σ. 32.

(2) Erich Rothacker: Die Schichten der Persönlichkeit, 1952, σ. 162.

(3) Hans Jurgen Baden: Der Sinn der Geschichte, 1948, σ. 107.

(4) Walter Ehrenstein: Die Entpersönlichung, Masse und Individuum im Lichte neuerer Erfahrungen, 1952.

Ἡ *προσωπικότης* κατ' ἀκολουθίαν παρουσιάζουσα ἐνότητα κατευθύνσεων, προκαλοῦσα πρόοδον τῆς ὀλότητος καὶ κατευθυνομένη ὑπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς κόσμου, *δοκιμάζει εὐθύνην, κινεῖται πρὸς τὰ γνήσια ἰδανικά* καὶ *ποδηγετεῖ πρὸς τὴν οἰκείωσιν τούτων τὸ σύνολον*, καταδεικνύουσα οὕτω τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ἀποστολήν.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε κατεδείχθη ὅτι ἡ *ἱστορικὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου* διαδηλοῦται τὸ μὲν διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀναπτύξεως πνευματικοῦ κόσμου, τὸ δὲ διὰ τῆς διαρθρώσεως ἰδανικωτέρας κοινωνικῆς *συμβιώσεως*, ἐνθα τὴν ἱστορικωτέραν σημασίαν παρουσιάζει ἡ *προσωπικότης*.

Γεννᾶται ὁμως τὸ ἐρώτημα: Πῶς προκαλεῖται ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου; Τοῦτο ἤδη ἐξετάζομεν περαιτέρω.

II. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ἡ αἰτία, ἣτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, εὐρίσκεται κυρίως εἰς τὴν *συνείδησιν* τῶν ἀνθρώπων. Διότι ἡ συνείδησις αὕτη, ὅταν ἀναφαίνεται βεβαίως ἡ ἀνθήσις τοῦ λόγου, καλλιεργεῖ πλουσιώτερον πνευματικὸν κόσμον, αὕτη προκαλεῖ προοδευτικωτέραν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνικῶν μορφῶν καὶ αὕτη σφυρηλατεῖ κοινωνικὴν πνευματικὴν δημιουργίαν πρὸς γνησιωτέρας βαθμίδας.

Ἡ συνείδησις ὁμως αὕτη διαμορφοῦται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ὠρισμένων ἐπιρροῶν, αἵτινες προσλαμβάνουν τὸ κῦρος ἰδεωδῶν. Ἐκ τούτου ἡ κοινωνικὴ ψυχὴ ρυθμίζει καταλλήλως τὴν περαιτέρω μορφήν τῆς ζωῆς. Ἡ δηλονότι τὰ ἰδεώδη αὐτὰ εὐνοοῦν τὴν πρότερον ἀσκηθεῖσαν κατεύθυνσιν τῆς ζωῆς καὶ τότε ἡ *κοινωνικὴ συνείδησις*, ἐκτιμῶσα τὸ παρελθόν, προσαρμόζει τὸ νέον πρὸς τὸ παλαιόν, προσδίδουσα συνοχήν εἰς τὸν ἱστορικὸν ροῦν, ἢ, ὅσάκις ἀπροσδόκητα περιστατικὰ γίνονται αἰτία νὰ διαφοροποιῆται ἡ προηγουμένη κατεύθυνσις τῆς ζωῆς, ἀναζητεῖ ἡ κοινωνικὴ συνείδησις νέας δυνάμεις καὶ νέα ἐφόδια διὰ νὰ χειραγωγῇ καὶ νὰ προσδιορίζη ὑπὸ τὴν ἐνίσχυσιν αὐτῶν τὴν περαιτέρω πορείαν τῆς ζωῆς. Τὰ παραδεδομένα εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν παραγκωνίζονται τελείως ἀλλὰ, καθ' ὄν βαθμὸν προσιδιάζον πρὸς τὸ νέον, τίθενται συνειδητοποιούμενα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τούτου. Διότι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπιζητεῖ πάντοτε νὰ ἀνεύρη εἰς τὸ βάθος τοῦ παρελθόντος στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς δημιουργίας διὰ νὰ στηρίξη τὸ παρὸν καὶ τοὺς νέους προσανατολισμούς του. Οὕτω καταδεικνύεται ὅτι ἡ συνείδησις ἀποτελεῖ τὴν σοβαρωτέραν αἰτίαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου.

Τοῦτο ὁμως κατορθοῦται, ὅταν τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως εἶναι διηνηθισμένον δι' *ἰδεῶν*. Διότι μόνον αἱ ἰδέαι ἠλεκτρίζουν τὴν κοινωνικὴν ψυχὴν καὶ προκαλοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τὸσον τῶν οἰκείων πτυχῶν τοῦ πνευ-

ματικοῦ κόσμου (1) ὅσον καὶ τοῦ πνεύματος τῶν λαῶν. Καὶ ἀποβαίνει ἡ ἐπιρροὴ αὐτοῦ ἀποτελεσματικὴ, διότι αὐταὶ θερμαίνουν τὴν συνείδησιν. Καὶ μόνον ἐπίσης, ὅταν εἰς ἑκάστην ἐποχὴν ἐπιζητεῖται τὸ **καλύτερον**, ἀποβαίνει ἡ προσπάθεια αὕτη γόνιμος, ἐφ' ὅσον ἡ συνείδησις πλαισιωθῆ διὰ τῆς παρουσίας τῶν δυνάμεων τοῦ παρελθόντος, αἵτινες ὑπὸ μορφὴν ἰδεῶν, ἐκ τοῦ βάθους τῆς ζωῆς προερχόμεναι, κατευθύνουν τὴν Ἱστορίαν (2). **Ἡ συνείδησις κατ' ἀκολουθίαν, ὅταν καλλιεργηθῆ δι' ἰδεῶν καὶ δυνάμεων, αἵτινες καθιστοῦν τὸ περιεχόμενον αὐτῆς γόνιμον, ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον κίνητρον τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου.**

Δυνάμεθα δὲ νὰ διακρίνωμεν δύο εἴδη τοιούτων ἰδεῶν (3). Εἶναι πρῶτον αἱ **ἱστορικαὶ ἰδέαι**, αἵτινες ἰναφαίνονται ἐκ τῆς δράσεως τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ ζωῇ καὶ αἵτινες, ὡς ἄλλαι ἀρτηρίαὶ ταύτης, πρὸς τὴν **ἰδιοτυπίαν** τῶν λαῶν καὶ τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν προσιδιάζουσαι, τροφοδοτοῦν τὴν περαιτέρω ἀξιολογικὴν διάρθρωσιν τῆς ζωῆς τούτων (4). Καὶ ἔχομεν δεύτερον τὰς **προϊστορικὰς ἰδέας**, αἵτινες διαδηλοῦν τὴν **οὐσίαν** τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ αἵτινες ὡς ἐκ τοῦτου διὰ πάντας τοὺς λαοὺς ἰσχύουσαι προσδιορίζουν τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Εἰς τὰς ἰδέας αὐτάς, ὡς εἶναι φυσικόν, δὲν νοεῖται ἀρχὴ καὶ τέλος.

Οὕτως ἂν αἱ προϊστορικαὶ ἰδέαι, καλλιεργοῦσαι τὴν διηγετικὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔχωσιν ὡς σκοπὸν νὰ ἀποκαλυφθῆ ἡ ὄντως τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς τελειώσεως ταύτης εἰς τὰ ἔργα του, αἱ ἱστορικαὶ ἰδέαι, ἐκ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἀνακύπτουσαι καὶ τὰς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων ἀφυπνίζουσαι, σφυρηλατοῦν τὸ κῦρος καὶ τὴν ἐδραίωσιν τῶν προϊστορικῶν ἰδεῶν. Διότι ἐνῶ αἱ προϊστορικαὶ ἰδέαι δημιουργοῦν τὸν ἀγῶνα τῆς συνειδήσεως ἐναντὶον τοῦ πειρασμοῦ τοῦ **κακοῦ** καὶ ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, αἱ ἱστορικαὶ ἰδέαι καλλιεργοῦν τὴν ἐξύψωσιν τῶν λαῶν κατὰ τοὺς ἰδίους αὐτῶν προσανατολισμοὺς καὶ οὕτω διαμορφώνουν τὴν ἀνθρῆσιν καὶ ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη ὁμως καθ' ἕκαστον λαὸν ἐξιδανίκευσις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐξιδανίκευσιν ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Τόσον ὁμως αἱ ἱστορικαὶ ἰδέαι, ὅσον καὶ αἱ προϊστορικαί, σπανίως κυριαρχοῦν ἀνευ ἀγῶνος. Πρὶν ἀκόμη ἀποβῶσι κοινὴ συνείδησις ἐνὸς λαοῦ, γίνονται αἰτία νὰ διαγωνίζωνται τὰ ἄτομα πρὸς ἀντιξόους συνθήκας. Μόνον δέ, ὅταν ταύτας ἐξουδετερώσωσι καὶ δὴ διὰ τῆς συμβολῆς τῶν προσ-

(1) Leopold von Ranke: Über die Epochen der neueren Geschichte, 1952, σ. 178 καὶ

Π. Καρολίδου, Παγκόσμιος Ἱστορία, Τομ. Α., σ. 161 - 172.

(2) Hans Jürgen Baden: Der Sinn der Geschichte, 1948, σ. 241 - 245.

(3) » » » » : Ὁμοίως, σ. 261.

(4) José Ortega Gasset: Das Wesen geschichtlicher Krisen, 1955, σ. 9.

παθειῶν τῶν οἰκείων προσωπικοτήτων, δύνανται νὰ κατευθύνωσιν ὅλους τοὺς λαοὺς πρὸς τὸν γνήσιον προσανατολισμὸν αὐτῶν.

Γεννᾶται ὁμως τὸ *ἐρώτημα*: Ποῖοι εἶναι *οἱ παράγοντες*, οἵτινες ἐξασκοῦν τὴν ἐπιρροὴν των, ὥστε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀγωνιζόμενον εἰς τὸν στίβον τῆς ζωῆς νὰ καλλιεργῇ τὸ ἐν τῇ συνειδήσει κῦρος τῶν ιστορικῶν ἰδεῶν;

Πολλὰ εἶναι αἱ ἐπὶ τούτου μέχρι τοῦδε διατυπωθεῖσαι ἀντιλήψεις καὶ πᾶσαι ἐκτιμοῦν τὰς ἐπιδράσεις τοῦ *φυσικοῦ περιβάλλοντος*, τὴν *ιδιοτυπίαν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς* καὶ τὴν *ἐπιρροὴν τῶν παραδόσεων*. Ὁ δὲ ἀείμνηστος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν *N. Βλάχος* (1893-1956) ⁽¹⁾, θεωρῶν ὅτι τὸ ιστορικὸν πνεῦμα τοῦ λαοῦ δημιουργεῖται ἐκ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ *φυσικοῦ περιβάλλοντος*, ἐκ τῶν κρατουσῶν *οἰκονομικῶν σχέσεων* καὶ ἐκ τῶν διαφαινομένων *πνευματικῶν ἰδιοτήτων τῆς φυλῆς*, ἀποδέχεται ὅτι ἕκαστος ἐκ τούτων τῶν παραγόντων παρέχει μὲν τὴν δυνατότητα τῆς ιστορικῆς ἐξελίξεως καὶ ἔχει ἴσως ἐφαρμογὴν τινα εἰς τινὰς περιπτώσεις τῆς ιστορικῆς ζωῆς, δὲν δύναται ὁμως νὰ ὀπλισθῇ μὲ κῦρος γενικῆς ἰσχύος, διότι πέραν τῆς περιορισμένης ἐπιδράσεως, ἣν δύναται νὰ ἀσκήσῃ, ὑπάρχει ἡ *βούλησις τῶν ἀνθρώπων*, ἣτις εἰς τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπέικουσα καὶ πάσας τὰς ἐπιρροὰς αὐτὰς κατὰ τὰ αἰτήματα τοῦ ιστορικοῦ βίου καλλιεργοῦσα καὶ συνυφαίνουσα ἀποτελεῖ αἰτίαν ὥστε ἰδιαιτέρως ἡ ἰσχὺς τῶν ιστορικῶν ἰδεῶν νὰ ἀναγνωρίζεται. Ἐκ τούτου αὕτη ὡς ὄργανον τῆς συνειδήσεως προσδιορίζει κατὰ τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τὴν μορφήν τῆς ιστορικῆς ἐξελίξεως.

Τὴν ὀρθὴν ταύτην ἀντίληψιν τοῦ *Νικ. Βλάχου* ἀποδεχόμενοι καὶ τὴν *συνείδησιν* τῶν ἀνθρώπων ὡς αἰτίαν τῆς ιστορικῆς ἐξελίξεως ἐκτιμῶντες θεωροῦμεν ὅτι *οἱ παράγοντες*, οἵτινες ἐξασκοῦν τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν καὶ διαμορφώνουν τὴν ἐν ταύτῃ τῇ συνειδήσει *ἐνότητα τῶν πεποιθήσεων*, πρέπει κυρίως νὰ ἀναζητηθῶσιν εἰς τὰς ἐξῆς *δυνάμεις*:

α) *Εἰς τὴν παράδοσιν*. Ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὰ θησαυρίσματα τῆς πείρας, τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ ἀγῶνός των αἱ προηγούμενα γενεὰ ἀπέκτησαν καὶ τὰ ὁποῖα ὡς παραδείγματα ζωῆς ἀλλὰ καὶ ὡς φυλετικὰ γνωρίσματα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν ἀναγνωρίζονται καὶ καταξιοῦνται. Ὑπὸ τὰς παραδόσεις κρατοῦνται ὅλαι αἱ ἰδανικαὶ ἐφέσεις καὶ ὅλαι αἱ ἐπιτεύξεις τοῦ παρελθόντος καὶ ἔχουν αὐταὶ ἰδιάζουσαν σημασίαν, διότι σημαίνουσαι τὴν παρουσίαν τῆς ψυχῆς τῶν ἀπερχομένων ἐπηρεάζουν τὴν βούλησιν τῶν μεταγενεστέρων διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ιστορικῆς πορείας.

β) *Εἰς τὸ περιβάλλον*. Ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα ὄχι μόνον τὰς ἐκάστοτε ἐπιδράσεις, τὰς ἐκ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος προερχομένας, ἀλλὰ καὶ τὰ

⁽¹⁾ Νικ. Βλάχου: Θεωρητικὰ καὶ Μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, 1925, σ. 57-70.

αιτήματα γενικῶς, ἅτινα δημιουργοῦνται διὰ τὴν ζωὴν ἑνὸς λαοῦ κατὰ τὰ ἐκάστοτε συμπτώματα καὶ τὰς περιπετείας αὐτοῦ. Ἀσκοῦν δὲ καὶ αὐτὰ σοβαρὰν ροπὴν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς περαιτέρω ἱστορικῆς πορείας αὐτοῦ.

γ) Εἰς τὴν *ζωτικότητα τοῦ λαοῦ*. Ἐννοοῦμεν ἐπίσης ἐνταῦθα τὸν πλοῦτον τῶν βιολογικῶν δυνάμεων ἑνὸς λαοῦ, αἵτινες χαρακτηρίζουν τὴν δυναμικότητα αὐτοῦ, προκειμένου νὰ ἀνταποκριθῇ οὗτος ἐναργέστερον πρὸς τὰ αιτήματα τῆς ζωῆς καὶ νὰ ἐξουδετερώσῃ τοὺς σκοπέλους, οἵτινες παρακωλύουν τὴν κατάλληλον ἱστορικὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ.

δ) Εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν *προσωπικοτήτων*, αἵτινες διὰ τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν θέσεων καὶ πρὸ παντὸς διὰ τῶν σκέψεων καὶ ἀποφάσεων αὐτῶν οὐχὶ σπανίως κυριαρχοῦν εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν τῆς ὁλότητος. Διὸ αἱ ἐξέχουσαι φυσιογνωμίαι γίνονται αἰτία νὰ καλλιεργηθῇ ὠρισμένη ἱστορικὴ περίοδος.

ε) Εἰς τὰ *ἐποχικὰ πνεύματα*. Ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὰς παραλλαγὰς, αἵτινες προέρχονται ἐκ τῆς κατὰ τινα ἐποχὴν κυριαρχίας μιᾶς *κοσμοθεωρίας*. Αὕτη, οὐχὶ σπανίως, ἀνακύπτει κατὰ τὴν πύλωσιν τῶν προσπαθειῶν, αἵτινες καταβάλλονται ὑπὸ διαφόρων ἀτόμων ἢ πολιτιστικῶν ρευμάτων, καὶ ἐκ τῆς κατισχύσεως ἐκείνης τῆς ἀντιλήψεως, ἣτις προσιδιάζει περισσότερον πρὸς τὴν μορφήν ἢ τὰ αιτήματα τῆς πραγματοποιουμένης κοινωνικῆς ζωῆς. Διὰ νὰ γίνῃ δ' αὕτη περισσότερον ἀσπαστὴ ἀφομοιῶναι τὰ οἰκεῖα στοιχεῖα ἐκ τοῦ πνευματικοῦ παρελθόντος καὶ κατορθῶναι οὕτω νὰ θεωρηθῆται ἡ πλέον ἐνδεδειγμένη διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς μορφῆς τῆς ἱστορικῆς πορείας. Ἰδιαιτέρως μάλιστα ἡ κοσμοθεωρία, ὅταν εὗρισκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τινὰς ἀντιλήψεις καὶ συνηθείας τῶν ἀνθρώπων, ἐντατικώτερον ζητεῖ νὰ κατοχυρωθῇ διὰ τῶν δοκίμων στοιχείων τοῦ παρελθόντος, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ οὕτω τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν ὑπαρχουσῶν δυσχερειῶν (1) καί, ὡς ὑπόσχεται, νὰ ὀδηγήσῃ τὴν μορφήν τῆς ζωῆς πρὸς τὴν γενικὴν εὐημερίαν.

Αἱ ὡς ἄνω δυνάμεις ἐπηρεάζουσαι τὴν *κοινὴν τῆς ὁλότητος συνείδησιν* ἦτοι τὴν *ὑπερατομικὴν συνείδησιν* γίνονται αἰτία νὰ προκαλῆται ἰδιαιτέρα μορφή ἱστορικοῦ βίου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θεωροῦνται ὡς *παράγοντες τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου*. Ἡ ἐπιρροή των ὅμως, ὡς ἄνωτέρω ἐλέχθη, δὲν ἀσκεῖται κατ' εὐθείαν ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀλλ' ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων, ἣτις πάσας τὰς ἐπιδράσεις αὐτὰς συγχωνεύει κατὰ τὴν ἐπιλογὴν, ἣτις ἐναρμονίζεται πρὸς τὰς κυριαρχούσας ἱστορικὰς ἰδέας, καὶ παρουσιάζει οὕτω τὴν ἐνότητα τῶν πεποιθήσεων. Εἶναι ἐν τούτοις διάφορος ἐκάστοτε ἡ ἐπιρροή των παραγόντων τούτων ὡς καὶ ἡ μορφή των ὑπ' αὐτῶν προβαλλομένων αἰτημάτων. Καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ αἰτίαν ἢ τροπὴ των μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ἐπιφέρει ἡ

(1) Erich Rothacker: *Geschichtsphilosophie*, 1934, σ. 68 - 82.

βούλησις τῶν λαῶν, νὰ ἑναρμονίζεται μὲν πρὸς τὴν ὑπερατομικὴν συνείδησιν, νὰ διαδηλοῦται ἐν τούτοις ἑκάστοτε ὑπὸ μορφὴν ζωῆς οὐδέποτε ἐπαναλαμβανομένην καὶ πάντοτε ἰδιαίτουσαν.

Ἐπὶ δὲ τῆς *ἐπιρροῆς τῶν παραγόντων* τούτων ἐπὶ τῆς κοινῆς συνειδήσεως παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς :

α) Ὅτι ἡ συνείδησις αὕτη δὲν κινεῖται παθητικῶς ἀλλὰ παρουσιάζει *ἐνεργοῦσαν δύναμιν τῆς κοινωνικῆς ψυχῆς*. Διότι δέχεται μὲν τὴν ἐπιρροὴν τῶν παραγόντων τούτων, καλλιεργεῖ ὅμως τὰς ἐπιδράσεις αὐτὰς κατὰ τὴν κατευθύνσιν, ἣτις ἐγγυᾶται τὴν τελείωσιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀσφαλῶς τοῦτο δὲν ἐπιτελεῖται πάντοτε. Αἱ πλάναι τοῦ βίου, αἱ ἀντιξοότητες καὶ αἱ ἀσάφειαι πολλάκις τῶν αἰτημάτων ὀδηγοῦν τὴν κοινὴν συνείδησιν εἰς κατευθύνσεις οὐδόπως ἑναρμονιζομένας πρὸς τὰ αἰτήματα τῆς Ἱστορίας. Αἱ πλάναι ὅμως καὶ αἱ ἀντιξοότητες παρέρχονται καὶ τότε προβάλλει εἰς τὴν συνείδησιν ἐντονώτερον τὸ ἱστορικὸν χρέος τῶν ἀνθρώπων.

β) Ὅτι τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἡ παρουσιάζει πλήρη συνοχὴν πρὸς τὸν προηγούμενον ἱστορικὸν ροῦν ἢ παραλλαγὴν τινα πρὸς τὴν πρότερον κρατοῦσαν κατάστασιν, σοβαρωτέραν ἢ μὴ, ἀναλόγως τῶν νέων αἰτημάτων τῆς ζωῆς, ἣτις διαρθροῦνται ἐπὶ νέων βάσεων, χωρὶς πρὸς τοῦτο νὰ καταστρέφεται ἡ ἐνότης τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ συνείδησις ὑπερεκτιμᾷ τὰ ἀξιολογικὰ στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος καὶ παρουσιάζει τοῦτο τὸν *διονυσιακὸν χαρακτήρα* τῆς ἐξελίξεως, καθ' ὃν πᾶσα μεταβολὴ καταστρέφουσα τὸν ἐκ τῶν παραδόσεων ἐνθουσιασμόν, ἀντιμετωπίζεται ὡς φθορὰ τοῦ πνεύματος ἐκείνου, ὅπερ ἐκλείσει τὸν μέχρι τοῦδε ἱστορικὸν ροῦν. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡλεκτρίζουν τὴν συνείδησιν οἱ φρωτεινοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ μέλλοντος καὶ παρουσιάζει τοῦτο τὸν *ἀπολλώνειον χαρακτήρα* τῆς ἐξελίξεως, καθ' ὃν ἡ κοινωνικὴ ψυχὴ, μὴ ἱκανοποιουμένη ἐκ τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ παρελθόντος καὶ προσδοκῶσα διηνεκῶς εἰς τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος τὴν εὐοίωνον συμβουλὴν τοῦ νέου⁽¹⁾, προσδίδει τὴν οἰκείαν ἁρμονίαν εἰς τὴν ζωὴν. Εἰς ἀμφοτέρας ὅμως τὰς περιπτώσεις δὲν πρόκειται περὶ παραγνωρίσεως τοῦ μέλλοντος ἢ τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ περὶ ἰσχύος ἑκάστοτε διαφόρων διαθέσεων τῆς ψυχῆς. Ὅπωςδήποτε ὁ *συνδυασμὸς ἀμφοτέρων σφυρηλατεῖ τὸν ἀγῶνα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς*. Διὰ τοῦ ἀγῶνος τούτου ὁ ἱστορικὸς ροῦς κατευθύνεται πάντοτε πρὸς τὴν τελείωσίν του καὶ συνεργάζονται πρὸς τοῦτο αἱ ἀποκτηθεῖσαι ἀξίαι τοῦ παρελθόντος, αἱ ἐνσυνείδητοι προσπάθειαι τοῦ παρόντος καὶ οἱ ὑπὸ τῶν προσανατολισμῶν ἀναφαινόμενοι ἀξιολογικοὶ σκοποὶ τοῦ μέλλοντος. Κατὰ τὴν ἐξέλιξιν δηλαδὴ ταύτην ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων ἢ συναγείρεται ἐκ τῶν ἐπιτεύξεων τοῦ παρελθόντος, καὶ εὐρίσκει ἐκεῖ τὰς δυνάμεις τῆς διὰ νὰ καλλιεργήσῃ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἢ ἐκτιμᾷ

(1) Leonore Kühn: Schöpferisches Leben. 1928, σ. 11-32.

τὴν δημιουργικὴν αὐτῆς παρουσίαν εἰς τὸ παρόν, καὶ ὀπλίζει τοῦτο διὰ τοῦ συναισθημάτων τῆς εὐθύνης διὰ τὸ μέλλον, ἢ ἱκανοποιεῖται ἐκ τῆς διαρκοῦς ἀνανεώσεως, τὴν ὁποῖαν ὑπόσχεται καὶ καλλιεργεῖ τὸ μέλλον.

Παρελθὸν συνεπῶς, παρὸν καὶ μέλλον, κατὰ περιόδους ἰδίας, χωρὶς νὰ καταστρέφωσι τὴν ἐνότητα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, προκαλοῦν κατ' ἐναλλαγὴν τὰ διαφέροντα τῆς ψυχῆς, ἢ δὲ ποικιλία τῶν βιώσεων τῶν δημιουργεῖ διὰ τὴν ζωὴν ἰδιαιτέραν γοητείαν. Τοιουτοτρόπως ἡ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζει ἐκάστοτε αἰσιοδοξίαν καὶ γονιμότητα, ἥτις ἐξ αἰτίας τῶν σχετικῶν διαφερόντων εὐρίσκεται πᾶντοτε ἐν ἀκμῇ, χωρὶς παραλλήλως ἢ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ταύτης ἀσκουμένη ἐπιλογή νὰ παύῃ νὰ ἐναρμονίζε-
ται πρὸς τὴν ὑπερατομικὴν συνείδησιν.

γ) Ὅτι ἡ γνησιότης τῆς κατευθύνσεως τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ δύναται νὰ σφυρηλατηθῇ, *ἂν ἡ κοινὴ συνείδησις διαμορφωθῇ διαλεκτικῶς διὰ τῶν ἑξῆς ὄρων :*

Πρῶτον. Διὰ τῆς ἐφέσεως τῶν ἀνθρώπων, ἥτις δύναται νὰ καλλιεργηθῇ διὰ τῆς συχνῆς ἐπικοινωνίας αὐτῶν μετὰ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Διὰ μέσου τούτων θερμαίνεται ἡ καρδιά αὐτῶν, ἀναπτύσσεται τὸ φρόνημα καὶ ὠριμάζουσι οἱ πόθοι πρὸς τελείωσιν τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ.

Δεύτερον. Διὰ τῆς τροφοδοτήσεως αὐτῶν διὰ τῶν δοκίμων στοιχείων, ἅτινα ὄχι μόνον ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ αἰτήματα τοῦ λαοῦ ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ὁλότητος. Ἐνδείκνυται δηλονότι ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἐπιπολαίας τροφοδοτήσεως, ἢ συγκράτησις ἀπὸ δοξοσοφίαν προξενοῦσαν διαστροφὴν τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων καὶ γενικῶς ἡ ἀσκησις καταλλήλου ἐπιλογῆς, ἥτις θὰ προσιδιάζῃ πρὸς πατροπαράδοτον φωτισμόν.

Τρίτον. Διὰ τῆς καταλλήλου ποδηγετήσεως ὑπὸ ἰδεωδῶν προσωπικοτήτων, αἵτινες ὡς ἄλλοι ἰδανικοὶ νομοθέται θὰ ἔχωσιν ἐναρμόνισιν τῆς ἐνεργείας τῶν πρὸς τὴν εὐαισθησίαν τῆς ὁλότητος, εὐλάβειαν πρὸς τὴν ἰδεώδη κατεύθυνσιν καὶ ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν ἰδιοτέλειαν (1).

Οὕτω διὰ τῶν ὄρων αὐτῶν, οἵτινες γενικῶς εἶναι κατάλληλοι διὰ νὰ καλλιεργῆται ἡ γνησιότης πάσης πνευματικῆς πτυχῆς, ἐπιτυγχάνεται ἐπίσης καὶ ἐνταῦθα ἡ γνησιότης τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ. Χαρακτηρίζεται δὲ ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι ὡς *διαλεκτικὴ*, διότι διὰ τὴν διαμόρφωσιν αὐτῆς συνεργάζονται αἱ ἑξῆς *προϋποθέσεις :*

αα) Ἡ ἰδανικὴ πρόθεσις καὶ γενικῶς ἡ ἔφεσις τοῦ ἰδεώδους.

ββ) Ἡ οἰκείωσις πρὸς τὸ ἰδεώδες, ἥτις πραγματοποιεῖται διὰ τῆς διὰ δοκίμων στοιχείων τροφοδοτήσεως τῆς ψυχῆς.

γγ) Ἡ στροφή πρὸς τοὺς ἰδεώδεις προσανατολισμούς, ἥτις καλλιεργεῖται διὰ τῆς δι' ἰδεωδῶν προσωπικοτήτων καταλλήλου ποδηγετήσεως.

(1) Ἡμέτερον: Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Κοραῆ διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, Περιοδικὸν «Σχολεῖο καὶ Ζωή», ἔτους 1956, τεύχος I', σελ. 108 - 114.

Ἐξασκεῖται συνεπῶς ἐπίδρασις ὑπὸ τινων παραγόντων ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου, αὕτη ὁμως ἔχει τὴν ἰσχύν της τότε μόνον, ὅταν οἱ παράγοντες οὗτοι ἀναφανῶσι καὶ καταξιωθῶσι διὰ τῶν αἰτημάτων, τὰ ὅποια ἀναγνωρίζει ἡ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων.

Ἦδη ὁμως προσέχει νὰ ἐξετάσωμεν περαιτέρω, ἂν κατὰ τὴν ἐξέλιξιν ταύτην διαπιστοῦνται διάφοροι νόμοι.

12. ΝΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντων ἔχει ἀποσαφηνισθῆ ὅτι ἡ ἱστορικὴ πορεία παρουσιάζει διαρκῆ ἐξέλιξιν, καθ' ἣν διαπιστοῦται ἄγων τῶν δυνάμεων τῆς ζωῆς, ὅστις ἔχει ὡς ἐπακολούθημα τὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς νέου. Ὁ ἄγων οὗτος τῆς ζωῆς δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ἄτομα, μὴ ἱκανοποιούμενα ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτευχθέντων, ἀναζητοῦν πάντοτε κάτι τὸ διάφορον, ἀλλ' ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν τάσιν πρὸς τελείωσιν, ἣτις καλλιεργεῖται ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν ἐπιτυγχανομένων ἀγαθῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκάστη βαθμὶς καταξιοῦται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπικοινωνίας, τὸν ὅποιον ὑπόσχεται αὕτη ὅτι ἔχει μετὰ τοῦ ἰδεώδους.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο καταδεικνύει ὅτι ἐκάστη βαθμὶς γίνεται γέφυρα διὰ μίαν ἀνύψωσιν καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ ἐξέλιξις εἶναι *προοδευτικὴ* κατὰ κίνητρα οὐχὶ ἀπολύτως αἰτιοκρατικά, ὅποτε ἡ σημασία τῶν σκοπῶν τοῦ μέλλοντος θὰ ἠφανίζετο, οὐδὲ ἀπολύτως τελολογικά, ὅποτε τὸ παρελθὸν θὰ ἀνεγνωρίζετο κατὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν μόνον, τὴν ὁποίαν θὰ παρεῖχε πρὸς τὸ μέλλον, ἀλλὰ κατὰ κίνητρα ἐσωτερικά καὶ αὐτόφωτα διαδηλοῦντα κυρίως ὅτι ἡ ἱστορικὴ πορεία παρουσιάζει διηγετικῶς *αὐτοεξέλιξιν*.

Γεννᾶται ὁμως τὸ ἐρώτημα : Ὑπάρχει ἐν τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ αὐτοεξέλιξι *προόδος*; Εἶναι δηλονότι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν ὅτι πάντα τὰ ἄτομα φέρουν εἰς πέρας τὸ ὑπ' αὐτῶν ἀρχόμενον ἔργον καὶ ὅτι ἐπιτυγχάνεται πάντοτε ἡ ἐπιζητουμένη βελτίωσις τοῦ ἀποκτηθέντος ; Εἶναι δυνατόν ἀκόμη, κατὰ τὸ νόημα τῆς προόδου, ἡ ἰδέα, ἣτις εἰς ἐκάστην ἐποχὴν καλλιεργεῖται καὶ κυριαρχεῖ, νὰ σημειοῖ εἰς τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐπιρροὴν καὶ κυριαρχίαν ἐπὶ περισσοτέρων ἀτόμων καὶ κατὰ μεγαλύτερον βαθμόν⁽¹⁾, τοῦθ' ὑπερ ἐπιτελούμενον θὰ καθιστᾷ τότε τοὺς ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ συνειδητοποιῶσι μεγαλυτέραν ἐκάστοτε εὐθύνην διὰ τὴν ζωὴν των⁽²⁾ ; Γενικῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι διαρκῶς ἐδραιούται τὸ καλύτερον ;

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν πρὸς τὸ καλύτερον διαρκῆ ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ

⁽¹⁾ Erich Rothenbücher: Über das Wesen des Geschichtlichen, II. §. 6.

⁽²⁾ I. Θεοδωρακοπούλου: Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, 1947, σ. 215.